

тексту. По-друге, існують списки «літопису», у яких поняття вітчизни могло пропускатися, що вказує на його маргінальність для сюжетної канви нарративу. Автор «Дійствія» чудово обходить поняттями «Україна», «Мала Росія», «свобода», «братерство». З іншого боку, навіть поодинокі використання поняття вітчизни засвідчують його побутування в інтелектуальному середовищі, де створювалося і переписувалося «Дійствіє».

Безумовно, аналіз одного джерела не може охопити всієї картини політичної культури Гетьманщини. Однак він настановлює на думку про потребу детальнішого дослідження основних понять, якими мислила козацька еліта Гетьманщини.

Посилання

1. Бовгира А. «Літопис Грабянки»: порівняльний аналіз редакцій // Козацьке історіописання в рукописній традиції XVIII ст. – К., 2010. – С. 71-96.
2. Грушевський М. Об украинской историографии XVIII века. Несколько соображений // Известия Академии наук СССР. Отделение общественных наук. VII серия. – 1934. – № 3. – С. 215-223.
3. Затилюк Я. Предки «козацького малоросійського народу» і киево-руська спадщина в уявленні еліти часів Пилипа Орлика // Пилип Орлик: життя, політика, тексти / Матеріали Міжнародної наукової конференції «Ad fontes» до 300-річчя Бендерської конституції 1710 р. Київ, НаУКМА, 14 – 16 жовтня 2010 року – Київ, 2011. – С. 118-135.
4. Затилюк Я. «Спадкємці», «власники» та «охоронці» киево-руської спадщини в уявленнях мешканців Гетьманщини другої половини XVII ст. // УЖ. – 2011. – № 5. – С. 28-43.
5. История понятий, история дискурса, история метафор: сборник статей / ред. Ханс Эрих Бедерер. – М.: Новое литературное обозрение, 2010. – 328 с.
6. Когут З. Від Гадяча до Андрусова: осмислення «отчизни» в українській політичній культурі // Гадяцька унія 1658 року / Редкол. П. Сохань, В. Брехуненко та ін. – К., 2008. – С. 228-240.
7. Козеллек Р. Історія понять і соціальна історія // Минуле майбутнє. Про семантику історичного часу. – К., 2005. – С.113-135.
8. Луценко Ю. Летопись Григория Грабянки. Текстология. Проблематика. Поэтика: Диссертационная работа на соискание ученой степени кандидата филологических наук АН УССР Ин-т литературы им. Т.Г. Шевченка – К., 1989. – 209 с.
9. Плохий С. В ім'я вітчизни: вірність і зрада Івана Мазепи // Соціум: альманах соціальної історії. – 2006. – Вип.6. – С.267-281.
10. Сисин Ф. «Отчизна» у політичній культурі України початку XVIII століття // Україна модерна – Київ-Львів: Критика, 2006. – № 10. – С.7-18.
11. Яковенко Н. Вибір імені versus вибір шляху (назви української території між XVI – кінцем XVII ст.) // Дзеркала ідентичності. Дослідження з історії уявлень та ідей в Україні XVI – початку XVIII ст. – К.: Laugus, 2012. – С. 28-29.
12. Яковенко Н. Вступ до історії – К.: «Критика», 2007. – 376 с.
13. Яковенко Н. Нарис історії середньовічної та ранньомодерної України. – К.: «Критика», 2005. – С. 431-432.
14. Hryhorij Hrabjanka's The Great War of Bohdan Xmel'nyc'kyj / With an Introduction by Yuri Lutsenko. – Harvard Library of Early Ukrainian Literature. Texts. – Vol. 9. – Cambridge Mass. Harvard University Press, 1990. – 588 с.
15. Opaliński E. Kultura Polityczna szlachty polskiej w latach 1587-1652. System parlamentarny a społeczeństwo obywatelskie. – Warszawa: Wydawnictwo Seimowe, 1995. – 237 p.
16. Richter M. The History of Political and Social Concepts. A

Critical Introduction. – New York – Oxford, 1995. – 204 p.

Багро С.А. Отчизна Григория Грабянки: размышления о распространении понятия казацкой отчизны в Гетьманщине в конце XVII – первой половине XVIII вв.

Статья является попыткой проверить популярное в историографии утверждение о важности понятия отчизны для политической культуры Гетманщины. Для этого анализируется один из известнейших в среде казацкой элиты текстов «Действие презильной брани», известный также как «Летопись» Грабянки.

Ключевые слова: понятие отечества, Гетманщина, казацкая элита.

Bahro S.O. Hryhorii Hrabianka's fatherland: reflections about dissemination of the concept of the Cossack's fatherland in the Hetmanate from the late 17th – till the early 18th centuries

The article is an attempt to verify the widespread idea in historiography about the importance of the concept of fatherland in the Hetmanate's political culture. This concept is studied on the basis of one of the most popular among the noble Cossacks texts «Dijstviye prezilnoj brani», also known as the «Chronicle» by Hrabianka.

Key words: concept of fatherland, Hetmanate, Cossack elite

15.03.2013 p.

УДК 956.0:[359:623.8/9(091)] «169/171»

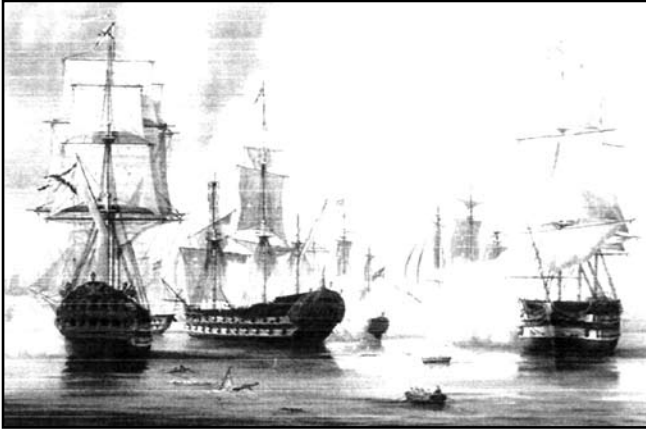
В.П. Безвенюк

МОРСЬКИЙ ФЛОТ ОСМАНСЬКОЇ ІМПЕРІЇ НАПРИКІНЦІ XVII – ПОЧАТКУ XVIII СТ. (ЗА МАТЕРІАЛАМИ П.О. ТОЛСТОГО)

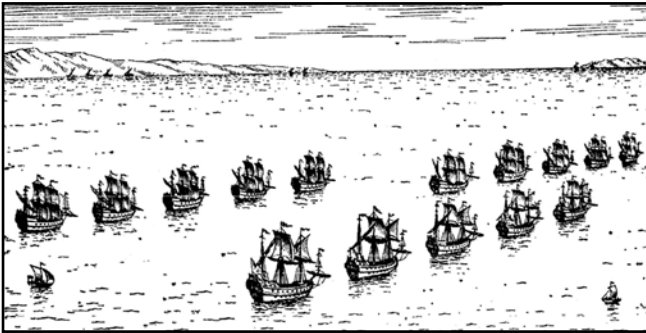
У статті проаналізовано склад військово-морського флоту Османської імперії наприкінці XVII – початку XVIII ст., наводиться чисельність кораблів, екіпажів, артилерійське озброєння, склад військово-морських чинів Османської імперії, питання будівництва нових кораблів, фінансування на утримання і розвиток морського флоту Османської імперії.

Ключові слова: Османська імперія, військово-морський флот, парусний флот, корабельна артилерія, екіпажі кораблів, утримання морського флоту, розвиток морського флоту.

Важливою складовою збройних сил Османської імперії поряд із сухопутними військами був військово-морський флот. Саме з його допомогою в Північне Причорномор'я перекидалися різноманітні військові контингенти, проводились військово-морські кампанії і експедиції, здійснювалось постачання військово-морських баз, міст і фортець османів. І якщо історія військового будівництва, військової організації, озброєння, артилерії, фортифікації, військового мистецтва знаходять своє відображення в російсько-і україномовній військово-історичній літературі [1], то військово-морському флоту присвячено буквально

Морський бій у XVII ст.

Ескадра в поході у XVII ст.

декілька десятків окремих публікацій [2], з яких сучасному досліднику вітчизняної історії складно скласти уявлення про цю важливу складову збройних сил Османської імперії, без якої не можна зрозуміти багато подій її тривікового панування на території сучасної України. Ще менш досліджені питання становища і боєготовності османського флоту в конкретні часові періоди. Тому, що собою являв цей флот на спліні XVII – на самому початку XVIII ст., і присвячується дана стаття.

Докладний опис морського флоту Османської імперії на самому початку XVIII в. залишив П.О. Толстой – посол Росії в Стамбулі, який отримав про це вказівку від Посольського приказу: «Морской флот [карабли и каторги] какие и многочисленно ль имеют, и флот старой готовности ль и сколь велик, и сколько на котором карабле и каторге пушек, и каким поведением ныне ево держат, и с прибавкою ль, и что на том флоте во время войны ратных людей бывает, и какие чины порознь, и что им дается салтанский казны помесечно или погодно, и вновь к той старой флоте какая прибавка строится ль, и будет строится, сколь велика та прибавка, и на которое море вход та прибавка делается, и каков нынешней у них капитан-паша, и к чему вящее склонен, и нет ли особливо предуготовления на Черное море, и наступателно или оборонительно предуготовляются» [3; 4, 65-75].

Морські кораблі й каторги будувались на найбільшій в Османській імперії Стамбульській судноверфі, а також в Терсані, де дислокувались і судноверф, і морський арсенал. Крім того, судноверфі існували

в еялеті Єгипту, на Дунаї (після 1699 р. переведені в Рушук), в Геліболу і в районі Басри [5, 394-405].

У 1703 р. загальна кількість озброєних і неозброєних кораблів становила 30. В їх числі були два дуже великі кораблі. Представляє інтерес, що ці кораблі ще не мали власних назв і називалися солтанськими кораблями або солтанеями. Коли кораблі готували до війни, то на кожному з них розміщалося близько 600 чол., у т. ч. матроси і бомбардири. Екіпажі великих кораблів складало не більше 1200 чол., але в мирний час на них бувало 800 чол. (солдатів дуже мало). На капітанському кораблі було трохи менше 600 чол. (з солдатами), на інших – трохи більше 200 чол.

Людей, які володіли морською справою, в імперії достатньо: «... Есть изобилство таких людей, пристойных к морскому строю» [6, 223]. Острова Егейського моря, Кіпр і Галліпольський півострів (елет Джезаїр), побережжя Малої Азії та деякі інші приморські райони Османської імперії вважалися приписаними до канцелярії купудан-паші. Окремим санджак-беям цих районів наказувалося брати участь у війні зі своїми кораблями, побудованими і спорядженими в рахунок державних зобов'язань. Вони ж повинні були набирати з податного населення своїх санджаків і еялетів екіпажі матросів на судна. Причому для цього інколи виділялись із казни кошти [7].

Кількість матросів на капітанському кораблі – по 60 чол. На інших кораблях їх могло бути по 30 або 40 чол.

Найважливішими кораблями на всьому флоті були 2-3 кораблі – так звана капітанія, «Патрона» («Заступниця») і «Реале» («Адміралео»).

Капітанія – це корабель капудана-паші, адмірала флоту. Старий корабель адмірала вже ветхий, тому замість нього побудовано новий. Він має 110 гармат. Старий корабель ремонтується і після ремонту послужить ще 5-6 років. Новий капітанський корабель має 3 каюти, в нижньому бою – 8 гармат, які стріляють мраморними ядрами вагою 44 ока,¹ тобто 3 пуда 12 фунтів. Але вони «больше чинять звуку, нежели неприятелю шкoды» [3, 300 об.]. Інших нижніх (в нижньому бою) – 22 гармати по 1,5 пуди. В другому бою 30 гармат, які стріляють ядрами вагою 36 фунтів, а деякі і 42 фунти. В третьому бою 30 гармат 24-фунтових. Верхніх – 20 гармат, які стріляють ядрами вагою 18 і менше фунтів.

Крім цих гармат на капітанському кораблі є 2 довгі гармати, які стріляють ядрами по 15 фунтів. Це – кацатура, кулеврина, колонборна по-турецьки – дальнобійна пушка. Корабель облаштовано різноманітними знаменами (прапорами) для подання різних сигналів іншим кораблям.

Наступний за важливістю корабель – «Патрона» («Заступниця»), «на котором начальствует капитан». Патрона – віце-адмірал (Patrona-i Numayun), заступник капудан-паші, тому другий флагманський

1. Окка, ока – міра ваги, що дорвнює 1,225 кг.

корабель османського флоту і називають «Патрона». Він має 106 великих і малих гармат, які стріляють ядрами по 33, 21 і 9 фунтів. Корабель також облаштовано різноманітними знаменами (прапорами) для подання сигналів.

Наступний за старшинством – корабель контр-адмірала «Реале» або «Адміраліо» (Riaia-i Nimaun). На ньому начальником джанім-ходжа – мусульманська духовна особа на кораблі. Великих і малих 102 гармати. Вони стріляють ядрами вагою по 33, 21 і 9 фунтів. Наявний комплект прапорів для сигналів [3, 301 об.].

Інших кораблів – 27. Всі вони озброєні. На 9 кораблях по 70 гармат, на 11 – по 60, на 7 – по 50. Ці гармати вагою 50-60 пудів кожна. «... О пушках не можно глаголати, чтоб их было у турок недостаток, также и припасов всяких морских довольство чрез обыкновенное держат, и начинают быть зело прилежны к вооружению морской флоты...» [6, 226].

Після останньої морської війни османів у 1684-1686 роках вони почали серйозно піклуватися про збільшення кількості кораблів їх парусного флоту, на відміну від галер, які принесли в протиборстві проти Венеції мало користі. Основні події проходили за участю вітрильників, а не галер і галіаців. Причому османи перемагали венеціанців на морі.

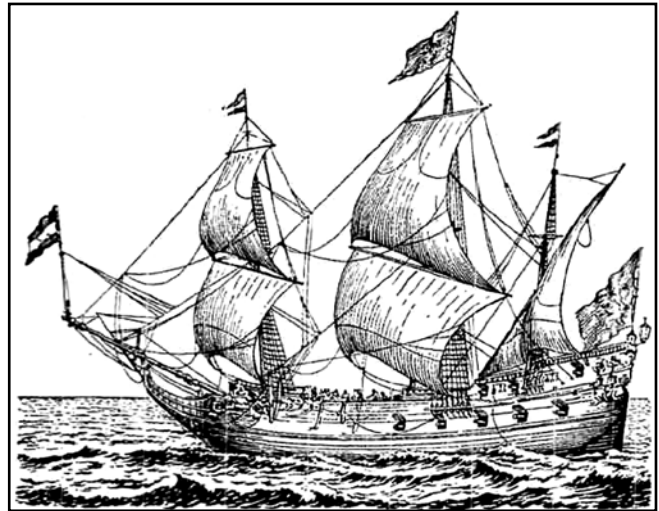
Має османський флот і кораблі, які називаються атес гіміса, точніше атеш гімісі, бур лот – вогневе (запалювальне) судно – корабель, наповнений горючими і легкозаймистими речовинами. Таких кораблів – 3-4. Їх капітани називаються маурніно капітани, тобто морські капітани. Вони потрібні під час війни, а в мирний час озброєно тільки один такий корабель. На ці брандери ставлять мало гармат, матросів і солдатів у їх екіпажах також небагато.

Є на флоті й старі та мало придатні для морського плавання кораблі. Більшість із них брали участь у військових діях османського флоту проти Венеції у війні Священної ліги – союзу Австрії, Венеції і Польщі, створеного в 1684 р. при активному сприянні папи римського Іннокентія X для боротьби проти Османської імперії. У 1686 р. до Священної ліги приєдналась Росія.

Всі наявні в османському флоті кораблі можуть без проблем вийти в Чорне море, «понеже гирло Черноморское, Константинопольское, зело глубоко, и в прошествии того гирла никакое могло бы быть им препятие» [3, 301 об.]. Проте османи вважають, що великим кораблям на Чорному морі «в войне неудобно».

26 жовтня в день св. Дмитрія або Касимів день [8, 120, 134] всі кораблі флоту з Білого моря² приходять в Калліпол (Галліполі) і який-то час знаходяться там. Там же перебувають і капудан-паша або капудан-і дер'я – вищий османський військово-морський чин, командувач флоту Османської імперії. «Солиман II учредил сей чин по особенной милости к славному

2. Білим морем османи називали Егейське море.

Фрегат XVII ст.

Барбароссе, и присоединил к нему полную власть над всеми морскими и оружейными чинами, которых капитан паша может наказывать, свергать и умерщвлять, как скоро он выедет из Дарданельского пролива. Он начальствует над всеми приморскими землями, городами, замками и крепостями; он объезжает военные строения, укрепления и магазейны; предписывает починки, поставку военных и съестных припасов, делает разные в военной службе перемены, и держит совет для выслушивания челобитен от морских чинов.

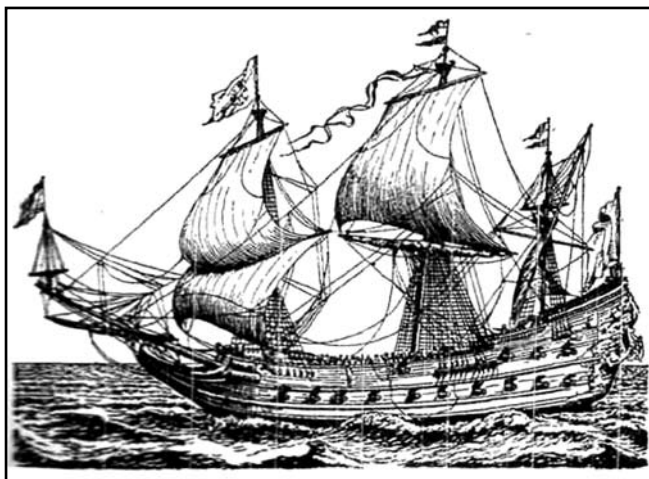
Когда он живет в Цареграде то он имеет в своем смотреии и благочиние в селах, по ту сторону порта и канала Черного моря лежащих: к исполнению сей должности употребляет он, или кеаяя своего поручика, или бостанджи-пашу.

Знак его власти есть большая Индейская трость, которую он носит в руке, когда бывает в оружейных или в войске.

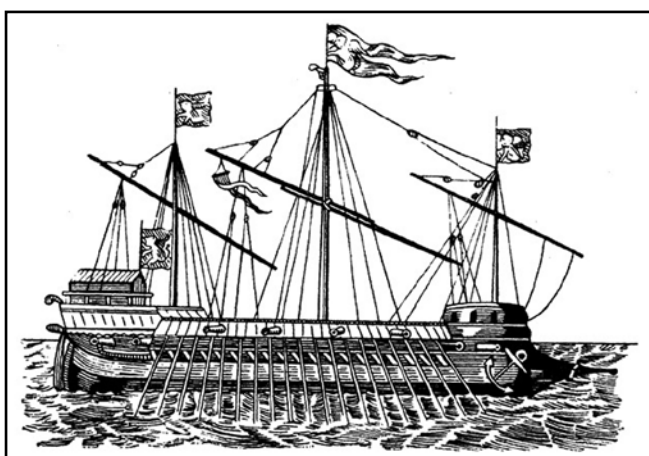
Шлюпка его по особому его, а впрочем для одного только султана предоставленному, преимуществу покрывается наметом и нос имеет острой. В его власти состоит наполнять упалыя на кораблях и галерах капитанския места.

Сей начальник имеет список о состоянии морских войск и доходов определенных на содержание всего корабельного ополчения. Три янычарские роты составляют телохранительный его полк. Они выходят на берег везде, где стоит флот, и становятся лагерем перед адмиральскою галерою. Дом его хотя и не так многолюден, как великого визиря, однако при нем находятся все те ж чины; и когда флот стоит в порте, то у него бывает диван или совет из морских чинов.

Капитан-паша пользуется двоякого рода доходом, определенным и случайным. Первый составляют подати с Архипелагских островов, и с некоторых провинций и уездов в Анатолии и Романии [Румелии], а между прочим и с Галлипольскаго уезда: сии доходы дает ему султан вместо жалования с такими же припасами, как и великому визирю. Случайные его доходы состоят в том, что ему остается от жалованья про-

Флейт XVII ст.

Галеас XVI ст.

изводимого по собственному его произволению тем, которые служат у него на кораблях добровольно, и в половинном жаловании тех, которые умирают в походах; ибо сие жалование делит он пополам с терсана емини [т. е. с начальником судоверфи и арсенала]. Он получает еще пятую часть из тех добыч, кои достают его беки, и отдает в наем своих невольников в морские служители и гребцы на султанские галеры по пятидесяти ефимков за человека, не считая того, что их корм и содержание ему ни во что не становится; потому что по возвращении флота они содержатся вместе с невольниками султанскими. Подати, собираемые им с тех мест, мимо которых он проходит, делают нарочитую прибавку его доходам» [9, 97-100].

Капудан-паша викликає до себе на корабель «начальника Калипольского и объявляет ему всех беев и офицеров флоты морской, и отдает ему имянные их росписи, сколько их числом пришло с ним в Дарданелли, а потом доброю погодою приходит флота их в Константинополь» [6, 227].

Османи будують кораблі в Стамбулі, поблизу міста Синопа або Ізміта. Ліс для будівництва кораблів береться з берегів Чорного моря, звідки звозиться в стамбульський арсенал. Лісу, як прямого, так і викривленого (для будівництва боштардів, карпус кичли, кадирг, що мають корму у вигляді кавуна

[10, 152-153; 11, 237]), цілком вистачає, «аще бы возжелали достроить сто бастиментов, могли б избытьствоватися лесом на берегу» [3, 302].

Поставки лісу для османського флоту здійснювались за принципом створення оджаків, тобто районів, за населенням яких записувалось зобов'язання щорічних поставок визначеної кількості лісоматеріалів в рахунок державних поставок [7, л. 68а-69б]. Єміт і Пруса – райони Ізміта і Бруси, де були розташовані ці оджаки. Галіони будувались в Бартині. «На север от Акче Шарйолу и Ускюба находится город, северная часть которого подходит к морю. Его гаванью является деревня, называемая Керамуддин. В период управления великого везира, покойного Балтаджи Мехмед-паши (1704-1706, 1710-1711) в этом месте казною были построены два больших галиона» [8, 113, 133].

Швидше ніж вітрильники будувались галери. Але османи взяли курс на будівництво 40 великих кораблів для плавання по Білому і Середземному морях. Якби ж вони захотіли створити флот для плавання по Чорному морю, то вони будували б малі кораблі з озброєнням по 40 або 24 гармати, вагою по 26 пудів кожна. Вони будували б також галери і легкі бригантини. Таким кораблям на Чорному морі «плавание чинится доброе и безопасное и лутче, нежели великими кораблями или галерами большими, понеже великим бастиментом на Евксинопонте не без страха, хотя и мощно благополучествовать, однако ж и беда блиско, зане Черное море мало и уско, к тому ж еще и портов мало имеет, и те ко входом карабелным не зело удобны, и воставшу волнению бурному наносит страх» [6, 280].

В арсеналі Стамбула на морі стоїть 16 незброєних кораблів (не рахуючи двох новопобудованих). В мирний час немає сенсу їх озброювати. Заново закладені кораблі будуються не швидше ніж за один рік.

На утримання кадрів флоту виділяються великі ресурси. Винагорода посадовим особам видається щомісячно з розрахунку:

- капітанам – по 500 левів³ на рік. До 1790 р. капітани суден отримували річну плату однаково, незалежно від розмірів свого корабля. Після збільшення винагороди в липні 1792 р. капітани галеонів довжиною від 53 і 55 локтів (зіра, те, що аршин – 0,7 м) [13, 97] почали отримувати 2,5 тис. піастрів (левків), галеонів 51, 47 і 45 локтів – 2,35 тис., а капітани фрегатів довжиною 45, 43, 41 і 30 локтів – по 1,85 і 1,6 тис. піастрів в рік відповідно [14, 218];

- сотто реїзу (другому реїсу, капітану) – по 365 левів на рік;

- топчі-баші (начальнику артилерії) – 365 левів

3. Мається на увазі турецька монета аслани куруш (по-турецьки – левовий куруш, куруш з левом) або еседі куруш (персидський синонім назви). Вона мала вигляд лева (за зразком європейських дукатів і талерів, зокрема голандського левендаль-рдера) і в Західній Європі називалась піастром. Слово «лев» або «левок» є, калкою турецької або персидської назви. На початку XVIII ст. левок дорівнював 15 алтинам [12, 254 – 260].

на рік;

- гвардіану (нижній чин на військовому кораблі, який передає команді накази чергового офіцера) – по 120 левів на рік;
- іншим офіцерам – 16-20 левів на місяць;
- тімонерам (рульовим, штурвальним від *timone* – штурвал, руль, *timoniere* – рульовий) – поденно по 10 алтинів на день;
- бочкарям – по гривні на день;
- сандал реїзу (начальнику барки) – по 5 алтинів на день;
- баш-морокгозу (старшому столяру) – по 5 алтинів на день;
- калфа (підмайстру) або іншому столяру – по 4 алтини на день;
- калафатчі⁴ (конопатнику) – по 5 алтинів на день;
- хадже (писарю) – по 2 гривні на день;
- філікаджі (весляру на барку, їх буває від 12 до 20 чол.) – по 3 алтини на день;
- елкаджі, настрому (боцману) – по 5 алтинів на день;
- геміджідес, марінерам (матросам) – по 7 – 10 левків на місяць;
- солдатам – всім по 7 левків на місяць;
- бомбардирам (старшим канонірам) – по 10-16 левків на місяць;
- начальним пушкарям – по 10 алтинів в день кожному;
- меншим гармашам – по 5 алтинів на день [3, 302 об., 303].

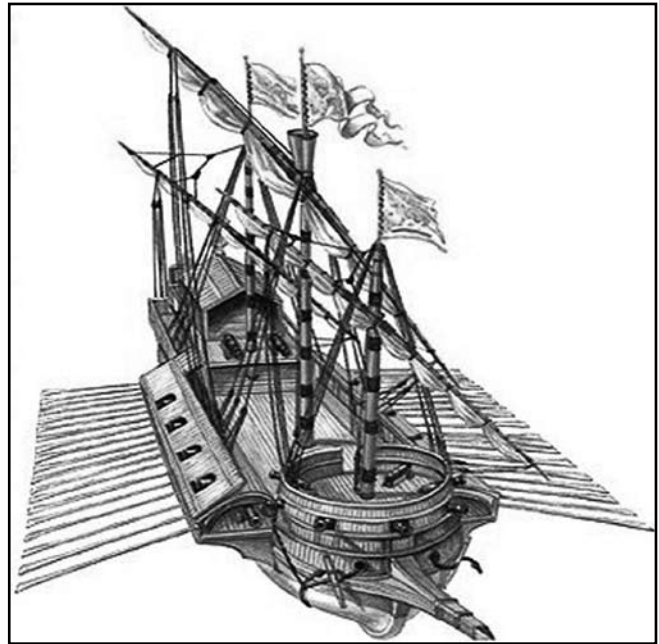
У мирний час озброєння мають мале число кораблів на Білому морі. Їх озброєння полегшене порівняно з воєнним часом. Ці кораблі виконують завдання з охорони моря від розбійників, супроводження торгових суден з пшеницею та іншими товарами, а також з податками, зібраними з немусульманського населення островів.

Османські кораблі міцні, як французькі, вони зшиті великими залізними цвяхами.

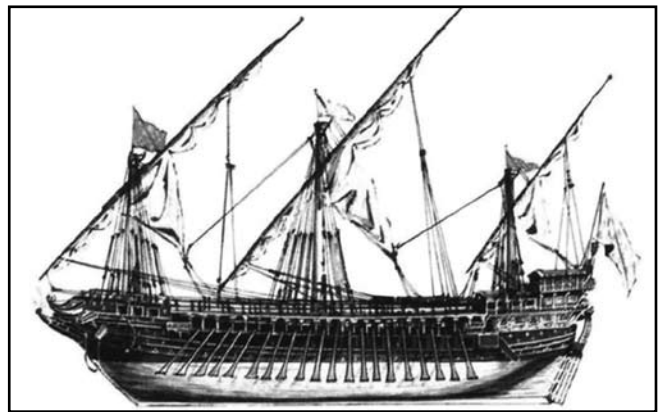
Раніше, в середині XVI ст., османи будували 120 галері 40 невеликих кораблів. Були вони малодосвідчені в кораблебудуванні, їх кораблі не були міцними. Зараз же вони прагнуть будувати великі кораблі, здатні на рівних битися з кораблями противника в Білому морі. Про галери уже не йдеться.

В минулі часи на витрати морського флоту виділялось 6 тис. мішків левків, у кожному по 500 левків, тобто 3000 тис., московських грошей 3500 тис. Пізніше було введено систему збільшення і зменшення платні «...офіцерам морским дают турки, рассматривая по разуму, по искусству в деле

4. Калафатчі – конопатник, особливий підрозділ військовослужбовців, що обслуговували також і флот, формувався з аджемі агланів (букв. чужоземні хлопчики) – особливому закладу при султанському палаці, де проходила підготовка юнаків до вступу до яничарського корпусу і деяких інших підрозділів придворних слуг і військ, що утримуються за платню [15, 27, 31].

Розташування артилерії на галеасах (під покриттям поверх банок з веслярами)

Середземноморський галеас першої половини XVII ст.

и по усердию в службе, чего ради, дача жалованья часом прирастает, а часом умалется» [3, 303 об.].

Османські капітани і моряки вправні в морському бою. В цьому вони перевершили венеціанців. Вони багато часу і сил витрачають на навчання морській справі, «ибо искусство делает их мудрыми людьми, и все ныне склоняются и радуют о морском вооружении» [6, 238].

На чолі флоту стояв капітан-паша – «карабелной генерал». З серпня 1701 до грудня 1702 рр. ним був Африкан Аскі Меєметь Фета Реїз (Абдулфеттах). Він не зовсім задовольняв султана – не досить розумівся на навігації, а також «имеет склонение покоитися, нежели пребывать в труде, которые ему належат чинить с охотою...». На його місце планувалось призначити капітана Ахчі Мегмета (Ашджі Мохаммед-паша), він «человек в плавании морском искусен, обаче не в боях морских» [6, 231]. Він був капудан-пашею з 23 грудня 1702 до грудня 1703 р.

Були в Османській імперії й інші досвідчені капітани і мореходи, серед них багато вихідців

північного узбережжя Африки. До канцелярії капудана-паші, крім районів, належали також еялети Траблус, Магриб і Туніс, тобто північноафриканські володіння Османської імперії, звідти і приходили на службу на флот досвідчені моряки. «Суть еще из Константинополя зело искусные в поведениях и в строю морском, и глаголют, что нынешние начальные люди турецкого морского флота превзошли многим прежних в поведении своей флоты по морю и в бою на море и боялись флоты их, а ныне-не имеют той мысли, которую имели прежде по морю от христиан» [3, 304 об.].

Серед флотських фахівців далеко не всі були природними турками. Багато були «босурманы», «христоотрочники». За національністю це французи, італійці, англійці, голандці та ін. Вони вправні в навігації, у них турки і вчать, пізнаючи премудрості мореходства. Самі турки «слабы на море и во время волнения болезни терпят, но не перестают обучатися зане непрестанное обучение чинит человека совершенным в художестве...» [6, 232].

Це навчання виявилось дуже корисним для османів. У морській справі вони швидко зрівнялись з християнами, в чому їм допомогли численні бої з венеціанцями. Османський флот уже не страшився «показати лице какой ни есть флоте». Венеціанський флот вже не наступав на османів, а намагався вберегти себе від них. Основу флоту османів становлять султани, катарги і галеоти.

Османи виявляють велику турботу про будівництво свого флоту. Вони виконують заповіт свого відомого капудан-паші Мезоморто Хюсейн-паші (серпень 1695 – серпень 1701 рр.), який здобув перемогу над венеціанським флотом поблизу острова Хіос, та й «в разных корабельных боях показал похвал достойное» [3, 304 об.], і сказав, що Оттоманська монархія не буде сильною на морі, якщо не матиме 40 військових кораблів. Він став ініціатором реформи османського флоту і складення нового морського статуту.

Будівництво нового флоту розпочалося із закладення двох дуже великих кораблів у арсеналі Стамбула. Один з них названо «Капітанія», він має на озброєнні 110 гармат. Другий корабель має 50 гармат. Всі ці гармати мідні, різних калібрів, виготовлені в арсеналі Стамбула. Деякі з цих гармат стріляють ядрами 30 і 40 фунтів. Виготовлені вони новим способом, раніше не відомим християнам [15, 34-47]. Обидва ці кораблі спущені на воду, побудовані вони «трусами и розумом» грека, християнина Діаментіна Кандіолі. Кораблі ці побудовані якісно і гарно прикрашені.

До Стамбульського арсеналу надійшов указ про початок будівництва шести нових кораблів, один з них повинен мати 65 гармат, інші 5 – по 40 гармат. Ці кораблі могли бути використані на мілководді. Для найшвидшого завершення побудови цих кораблів затримано будівництво меших кораблів. Але для

цього завозиться ліс з Азії.

Водночас в османському флоті є безліч ветхих кораблів. Вони потерпіли в багатьох боях і від неналежного догляду. П'ять кораблів з числа постарілих смоляться, щоб зимою можна було використовувати на Білому морі в погонях за піратами [3, 305] різної національності, які завдають великої шкоди кораблям і малим суднам, багатьом людям на тих водах.

У Синопі будують 5 кораблів, ймовірно невеликих. Їх планується використовувати для плавання на Чорному морі.

Недавно до Стамбулу прийшов побудований у Синоні 60-гарматний корабель типу фрегата. Він купецький, але може служити в армادі (ескадрі, флоті). Дислокуватися він буде в Олександрії.

Султан є «господином» «не только» над пожитками, але і над життям своїх підданих. Тому в Порті «во время крайней нужды может учиться не малая армада из торговых кораблей к войне». На відміну від сухопутної армії, османи не тримають «готовые флоты по морю». Але коли розпочнеться підготовка до військової кампанії «во время потребности без всякого возбранения возмуться корабли купеческие всего их государства в ормату военную» [6, 235].

«И так флота морская турецкая по возможности уже вся описалася» [4, 238].

Подальшими напрямками у вивченні військово-морського флоту Османської імперії у середні віки і нові часи можуть бути дослідження питань організації, бойового складу, системи комплектування, озброєння, статутних документів, військового мистецтва османського флоту, що в майбутньому цілком може стати темою окремого дисертаційного дослідження.

Посилання

1. Введенский Г.Э. Янычары. История, символика, оружие. – СПб.: Атлант, 2003. – 176 с. – («Оружейная академия»); Николле Д. Янычары / Д. Николле; Пер. с. англ. А.В. Красулиной; Худож. К. Хок. – М.: АСТ: Астрель, 2004. – 71 с. – («Элитные войска»); Сергеев В.И. Янычары (меч ислама). – Ростов – н/Д: Феникс, 2000. – 384 с.; Турки – османы. 1300 – 1174 // Новый солдат. – № 99; Аствацатурян Э.Г. Турецкое оружие в собрании Государственного исторического музея. – СПб.: Атлант, 2002. – 336 с. – («Оружейная академия»); Білик Ю.Л. Османські оборонні споруди на Керченському півострові (XVII – XVIII ст.): Автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07. 00. 02 – Всесвітня історія. – К., 2011. – 20 с. і др.

2. Shaw S. I. Selim III and the Ottoman Navy // *Turcica. Revue d'Etudes Turques.* – Paris, 1969. - Т. 1; Agoston G. Ottoman Artillery and European Military Technology in the Fifteenth and Seventeenth Centuries // *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae.* – Budapest, 1994. – Tomus 47. – Fasc. 1 – 2; Военное состояние Оттоманской империи с ее приращением и упадком. Сочинение Графа де Марсильи. – Птг., – Ч. 1; Русский посол в Стамбуле. Петр Андреевич Толстой и его описание Османской империи начала XVIII в. – М., 1985; П.А. Толстой. Описание Черного моря, Эгейского архипелага и османского флота / Сост. И.В. Зайцев, С.Ф. Орешкова. – М.: Наталис, 2006. – 304 с. – (серия «Восточная коллекция»); Чиполла К. Артиллерия и парусный

флот. Описание и технология вооружения XV – XVIII веков / Пер. с англ. Л.А. Игоревского. – М.: Центрполиграф, 2007. – 224 с.; Готов А. Изъяснение принадлежностей к вооружению корабля / А. Готов. – СПб.: Браск, Пако, редакция Морского исторического сборника, 1994 и др.

3. Российский государственный архив древних актов (далее – РГАДА), ф. 89, оп. 1, 1703, д. 3, л. 299-327 об.

4. Русский посол в Стамбуле. Петр Андреевич Толстой и его описание Османской империи начала XVIII в. – М., 1985.

5. Uzuncarsil I. N. Osmanli devletin in mekkez ve bahriye teskilati. – Ankara, 1948.

6. П.А. Толстой. Описание Черного моря, Эгейского архипелага и османского флота / Сост. И.В. Зайцев, С.Ф. Орешкова. – М.: Наталис, 2006. – 304 с. (серия «Восточная коллекция»).

7. Хезарфен Хюсейн. Телхис ал-бейан фи каванын-и Ал-и Осман. Рукопись Библиотеки СПб. ФИВ РАН, д. 217-1, Л. а.

8. Весела З. Турецкий трактат об османских крепостях Северного Причерноморья в начале XVIII в. // Восточные источники по истории народов Юго-Восточной и Центральной Европы. – М., 1969. – Т. 2.

9. Статьи из Энциклопедии, принадлежащие к Турции. Перевел Семен Башилов. – СПб., 1769. – Т. 1. содержащий статьи светские, т.е. придворные, военные и гражданские.

10. Katip Celebi. Tuhfet ul-kibar fi esfar fi esfar il-bihar. – Istanbul, 1911.

11. Sousek S. Certain Types of Ships in Ottoman Turkish Terminology // Turcica. Revue d'Etudes Turques. – Paris – Strasbourg, 1975. – Т. 7.

12. Мейер М.С. О состоянии денежной системы Османской империи (по донесениям российского резидента в Стамбуле А.А. Вешнякова) // Восточное историческое источниковедение и специальные исторические дисциплины. – М., 1994. – Вып. 2.

13. Mantran R. Droits d'entrée sur les navires a Istanbul au milieu du XVII e siècle (rusumat -i- ihtisabiye) // Turcica. Revue d'Etudes Turques. – Paris – Strasbourg. – 1975. – Т. 5.

14. Shaw S.I. Selim III and the Ottoman Navy // Turcica. Revue d'Etudes Turques. – Paris, 1969. – Т. 1.

15. Agoston G. Ottoman Artillery and European Military Technology in the Fifteenth and Seventeenth Centuries // Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae. – Budapest, 1994. – Т. 47. – Fasc. 1-2.

Безвеник В.П. Морской флот Османской империи в конце XVII – начале XVIII в. (по материалам П.А. Толстого)

В статье проанализирован состав военно-морского флота Османской империи в конце XVII – начале XVIII вв., приводятся численность кораблей, экипажей, артиллерийское вооружение, состав военно-морских чинов Османской империи, вопросы строительства новых кораблей, финансирование на содержание и развитие морского флота Османской империи.

Ключевые слова: Османская империя, военно-морской флот, парусный флот, корабельная артиллерия, экипажи кораблей, содержание морского флота, развитие морского флота.

Bezveniuk V.P. The Navy of the Ottoman Empire at the end of the XVII - the beginning of XVIII century. (materials of P.O. Tolstoy)

The structure of the Navy of the Ottoman Empire at the end of the XVII – the beginning of XVIII century are analyzed in this article. The number of ships, crews, artillery, Naval ranks of the Ottoman Empire, the construction of new ships, the maintenance and development of the Navy Ottoman Empire funding are given in the article.

Keywords: Ottoman Empire, Navy, sailing ships, naval artillery, ships crews, Navy maintenance, Navy development.

18.03.2013 р.

УДК 94 (477.51) «165/171»

А.С. Ласвський

УНІВЕРСАЛИ ТА НАКАЗИ СТАРОДУБСЬКИХ ПОЛКОВНИКІВ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ XVII – ПОЧАТКУ XVIII СТ. У ЗІБРАННІ ЧЕРНІГІВСЬКОГО ІСТОРИЧНОГО МУЗЕЮ ІМ. В.В. ТАРНОВСЬКОГО

У статті розглядаються універсали та накази стародубських полковників Г. Карповича (Коровки-Вольського), С. Самойловича, М. Миклашевського та Л. Жоравки з архівного зібрання Чернігівського історичного музею ім. В.В. Тарновського. Увага звертається на їхній зміст, походження та значення для історичних досліджень.

Ключові слова: Чернігівський історичний музей ім. В.В. Тарновського, архівна колекція, Стародубський полк, полковник, універсал, наказ.

Чернігівський історичний музей ім. В.В. Тарновського (далі – ЧІМ) – один з найстаріших музеїв України – добре знаний своїм багатим зібранням. На особливу увагу дослідників заслуговує, зокрема, документальна колекція музею, яка становить 34275 одиниць зберігання. У нинішньому вигляді вона сформувалася з кількох джерел внаслідок об'єднання у першій половині 1920-х років п'яти чернігівських музеїв – Музею українських старожитностей ім. В.В. Тарновського, Музею Чернігівської губернської вченої архівної комісії (далі – ЧАК), Чернігівського єпархіального древлесховища, Музею етнографії та Музею панського побуту XVIII-XIX ст., а також її подальшого поповнення за рахунок сімейних та особистих архівів Пантелеймона Куліша та Ганни Барвінок, Івана Рашевського, Леоніда Глібова, Данила Мордовця, Іллі Шрага та ін.

Частина збірки представлена унікальними документами XVII-XVIII ст., що містять важливі відомості стосовно суспільно-політичного та економічного життя Гетьманщини, історії козацько-старшинських родів, розвитку культури тощо. У різні часи їх досліджували та публікували Олександр Лазаревський, Вадим Модзалевський, Олександр Коваленко, Ігор Ситий, Сергій Павленко, Сергій Горобець та ін.

Незважаючи на значний інтерес, який зібрання викликало й викликає у істориків, та дедалі активнішу роботу по його упорядкуванню та дослідженню, чимало документів ще не введені до наукового обігу.

Важливе значення для сучасної історичної науки становить пошук, дослідження та публікація нових матеріалів з історії України доби Гетьманщини й, зокрема, історії Стародубського полку. У зібранні ЧІМ виявлено близько 450 документів, які стосуються історії Стародубщини другої половини XVII – XVIII ст. [4, 134-140]. Привертає увагу офіційна документація